

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРОБАЦИЯ ХИЗМАТИДА ЖАЗО ЎТАЁТГАН ШАХСЛАРНИ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛИЙ-ХУҚУҚИЙ ҲОЛАТИ

Анваров Турдимурод Анварович

Тошкент вилояти Ички ишлар бош бошқармаси

Тезкор-қидирув хизмати, Терроризмга қарши курашиш бошқармаси ходими,
майор

Мустақил изланувчи

murodanvarov021@gmail.com

тел. 90-338-77-51

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Пробация хизматининг асосий вазифалари ва фаолият йўналишларидан бири сифатида жазо ўтаётган шахсларни назоратини ташкилий-ҳуқуқий ҳолати илмий ва амалий жиҳатдан кўриб чиқилган. Хусусан, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни ижро этишни самарали ташкил этиш, айрим тоифадаги шахсларнинг хулқ-атвори устидан таъсирчан назоратни амалга ошириш, уларнинг ижтимоий мослашувига амалий кўмаклашиш, ҳамда уларнинг шахсини ўрганиш орқали қайта жиноят содир этилиши борасида профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш вазифалари атрофлича ўрганиб чиқилган. Мақолада озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни ижро этилишидаги айрим камчиликлар кўрсатилган, муаллиф томонидан пробация хизматида жазо ўтаётган шахсларни назоратини ташкил этишни янада тартибга солиш бўйича илмий ва амалий таклиф, тавсиялар берилган.

***Калит сўзлар:** пробация, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо, ижтимоийлашув, жарима, аҳлоқ тузатиш ишлари, мажбурий жамоат ишлари, озодликни чеклаш.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье автором с научной и практической точки зрения в качестве одной из основных задач и направлений деятельности Службы пробации Республики Узбекистан изучено организационно-правовое состояние надзора за лицами, отбывающими наказание. В частности, всесторонне рассмотрены реализация задач эффективной организации исполнения наказаний, не связанных с лишением свободы, действенного контроля за

поведением отдельных категорий лиц, практической помощи в их социальной адаптации, осуществления путем изучения их личности профилактических мер по предупреждению рецидива. В статье указаны некоторые недостатки в исполнении наказаний, не связанных с лишением свободы, автором представлены научно-практические предложения и рекомендации по дальнейшему регулированию организации надзора за лицами, отбывающими наказание.

Ключевые слова: пробация, наказание, не связанное с лишением свободы, социализация, штраф, исправительные работы, обязательные общественные работы, ограничение свободы.

ABSTRACT

In this article, the author, from a scientific and practical point of view, as one of the main tasks and activities of the Probation Service of the Republic of Uzbekistan, studied the organizational and legal state of supervision of persons serving sentences. In particular, the implementation of the tasks of effective organization of the execution of punishments not related to deprivation of liberty, effective control over the behavior of certain categories of persons, practical assistance in their social adaptation, implementation of preventive measures to prevent relapse by studying their personality were comprehensively considered. The article indicates some shortcomings in the execution of sentences not related to deprivation of liberty, the author presents scientific and practical proposals and recommendations for further regulation of the organization of supervision of persons serving sentences.

Key words: probation, non-custodial punishment, socialization, fine, correctional labor, compulsory community service, restriction of liberty.

КИРИШ

Инсон дунёга ёмон бўлиб келмайди, унинг қилган хатти-ҳаракатлари нотўғри бўлиши мумкин, холос. Ҳеч бир инсон атайлаб бошқа бир кишига зиён етказишни истамайди. Қотиллик, ўғирлик ва муштумзўрлик каби иллатларни эса билиб билмай жаҳл устида, ё бўлмаса, мажбур бўлгани учун қилиши мумкин. Ўз қилмишидан пушаймон бўлган, тузалиш йўлига ўтган инсонларни қўллабқувватлаш эса савобли амаллардандир. Ҳар қандай жамиятда турли тоифадаги шахслар фаолияти давомида интеллектуал ҳолати ёки яшаш муҳити, шароити таъсирида хато ва камчиликларга йўл қўяди, мавжуд тартиботни бузади, жиноят деб аталмиш ножўя хатти-ҳаракатни содир этади. Бундай ҳолатда қонунбузар шахсни тарбиялаш, унда муносиб хулқатворни қайта

тиклаш ва нуқсонли хулқини тузатиш фаровонлик ва барақарорликни мақсад қилган жамиятнинг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Шу боис мамлакатимиздаги жазони ижро этиш муассасалари фақатгина озодликдан маҳрум этилган шахсларни сақлаш билан шуғулланмайди, аксинча уларни соғлом турмуш тарзига қайтариш, жамиятга мослаштириш ишларини ҳам бажаради. Айниқса, бунда оғир жиноятларга қўл урмаган, ахлоқ тузатиш ишлари, мажбурий жамоат ишлари, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, озодликни ва шартли ҳукм қилиш каби таъсир чоралари қўлланган шахсларни жамиятга мослаштириш нисбатан осонроқ кечади. Аммо уларни жамиятда ўз ҳолига ташлаб қўйиш ҳам ярамайди. Бундай шахслар билан алоҳида ишлаш, ахлоқий чоралар, психологик мулоқот ва суҳбатлар ўтказиш, бандлигини таъминлаб, ҳаётини изга туширишига кўмаклашиш талаб этилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Хусусан, юртимизда назорат остидаги шахсларнинг хулқ-атвори устидан таъсирчан вазифаларни бажариш мақсадида Ички ишлар вазирлиги Жазони ижро этиш бош бошқармаси ҳузурида Пробация хизмати фаолияти йўлга қўйилган. Тузилма Президентимизнинг 2018 йил 7 ноябрдаги “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори¹ асосида ташкил этилди. 2019 йил 1 январдан ўз фаолиятини бошлаган ушбу хизмат маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини таъминлаш, қайта жиноят содир этилишининг олдини олишга хизмат қилмоқда.

Назорат остидагиларнинг қайта жиноят содир этиш хавфи аниқланиб, бунга йўл қўймаслик бўйича профилактик чоратадбирлар бажарилмоқда. 2020 йилнинг 14 феврал куни “Ички ишлар органлари пробация хизмати фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамаси қарори² қабул қилинди.

Агар суд жиноят ишини кўриб чиқаётганда, маҳкумни жазони амалда ўтамасдан тузатиш мумкин деган хулосага келса, у тайинланган жазони шартли деб ҳисоблаш тўғрисида қарор қабул қилади. Маҳкумга унинг тузалишига ҳисса қўшиш учун қўшимча вазифалар юкланиши мумкин.

¹ “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ–4006-сон қарори 2018 йил 7 ноябрь Тошкент шаҳри.

² “Ички ишлар органлари пробация хизмати фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2020 йилнинг 14 февраль 84-сон қарори

Бундай мажбуриятлар рўйхати очик ва масалан, доимий яшаш жойини, ишини, ўқишини ўзгартирмаслик, маълум жойларга бормаслик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, гиёҳвандлик ёки жинсий йўл билан юқадиган касалликларни даволаш, оилани моддий таъминлаш мажбуриятларини ўз ичига олиши мумкин (Жиноят кодексининг 72-моддаси).

Жиноят кодексининг 4-моддаси 1-қисмига мувофиқ, қилмишнинг жиноийлиги, шунингдек жазога сазоворлиги ва бошқа жиноят-ҳуқуқий оқибатлари жиноят қонуни билан белгиланади.

Жиноят кодексининг 8-моддаси биринчи қисмига мувофиқ, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар, шунингдек жазо адолатли бўлиши керак, яъни жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасига, уни содир этиш шартларига мос келиши керак. Жазо сингари, жиноят содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар жисмоний азоб-уқубатларга ёки инсон қадр-қимматини камситишга қаратилган бўлиши мумкин эмас³. Ушбу моддаларнинг қоидалари Жиноят кодексига назарда тутилган жазо бўлмаган жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмишга жавоб чораларини жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар билан тушунишга тўлиқ асос беради.

Шу билан бирга, Жиноят кодексига назарда тутилган жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмишнинг барча жиноят-ҳуқуқий оқибатлари таҳлили шуни кўрсатадики, улар ҳар хил юридик аҳамиятга эга. Шундай қилиб, Жиноят кодексининг 8-моддасида кўрсатилган бошқа жиноят-ҳуқуқий тусдаги чоралар юридик моҳиятига кўра ҳар хил. Масалан, Жиноят кодексининг 72 -моддаси судланганларга қонуний чекловлар ва суд ҳукмида кўрсатилган мажбуриятларни мажбурий бажариш билан боғлиқ назорат ва тузатиш чоралари тизимини қўллашни назарда тутди.

Шартли ҳукм жазо эмас, балки маҳкумга нисбатан мажбурият чораларини қўллаш билан боғлиқ. Буни жиноят-ҳуқуқий тусдаги яна бир чора сифатида талқин қилиш мумкин. Шу билан бирга, бундай талқин шартли ҳукмнинг жиноят-ҳуқуқий моҳиятини тўлиқ акс эттира олмаслиги аниқ, чунки бу жуда мавҳум. Жиноий жавобгарлик жиҳатидан шартли ҳукмнинг ҳуқуқий табиати шундаки, у жавобгарликни амалга ошириш шакли ҳисобланади⁴.

³ Батанов А.Н. Иные меры уголовно-правового характера - самостоятельный институт российского уголовного законодательства? / А.Н. Батанов // Общество и право. - 2018. - № 5(37). - Б. 151-154.

⁴ Безбородов Д.А. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды: учебное пособие / Д.А. Безбородов, А.В. Зарубин. - СПб.: С.-Петербург. юрид. ин-т (филиал) Акад. Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2015. - Б. 80.

Жиноят ҳуқуқи институтлари нуқтаи назаридан шартли жазонинг табиати жазони ўташдан озод қилиш билан боғлиқ. Шартли ҳукмнинг ўзига хос ҳуқуқий белгиларининг таърифи, уни жазо бўлмаган чора сифатида (мавҳум шаклда, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа ўлчов) тасвирлашни маъносиз қилади. Абстракт маънода бошқа жиноят-ҳуқуқий тусдаги чора-тадбирлар, масалан, тарбиявий таъсир кўрсатишнинг мажбурий чораларини қўллаш билан жазодан озод қилишни ўз ичига олади (Жиноят кодексининг 87-моддаси). Бу жиноят-ҳуқуқий шакл, шартли жазо каби, жиноят содир этган шахсга мажбурлов таъсирини ҳам ўз ичига олади, бу ҳам қонуний чекловлар, ҳам муайян мажбуриятларнинг мажбурий бажарилиши билан боғлиқ. Бироқ, бу таъсир жиноятнинг мустақил жиноят-ҳуқуқий оқибати эмас, фақат вояга етмаганни жазодан озод қилиш муносабати билан амалга оширилади. Шунинг учун Жиноят кодексининг 87-моддасига мувофиқ мажбурий таълим чораларини қўллаш вояга етмаганларни жазодан озод қилишнинг ўзига хос тури сифатида белгиланади.

Жиноят кодексининг 88-моддасига мувофиқ мажбурий таълим чоралари вояга етмаганларни жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг мазмунини билдиради. Бу жиҳатдан бу чораларни жиноий жавобгарликни амалга ошириш шакли сифатида тавсифлаб бўлмайди. "Ва улар ўзларининг (мустақил) юридик аҳамиятига эга бўлмагани учун, уларнинг жиноят-ҳуқуқий табиати жиноий жавобгарликдан озод қилиш институти доирасида белгиланади"⁵. Буларнинг барчаси билан биз тарбиявий таъсир кўрсатадиган мажбурий чораларни, улар қандай имкониятларга эга бўлишидан қатъи назар, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларга киритишимиз мумкин (жазодан озод қилиш ёки жиноий жавобгарликдан озод қилиш элементи сифатида).

Жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар мустақил жиноят ҳуқуқи институти сифатидаги ғоялар бирлигига қарамай, олимлар уларнинг ҳуқуқий моҳиятига, натижада унинг мазмуни ва унга киритилган чора-тадбирлар тизимига бўлган қарашларида ҳам фарқ қилади.

С.Г.Келина жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларни жиноий жавобгарликни амалга ошириш шакли сифатида, жазога муқобил деб белгилайди ва уларни қуйидаги таснифини таклиф қилади: 1) тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари; 2) тарбиявий таъсирга эга мажбурий чоралари; 3) шартли ҳукм; 4) ҳомиладор аёллар ва ёш болали аёллар учун жазо муддатини

⁵ Звечаровский И. Понятие мер уголовно-правового характера / И. Звечаровский // Законность. - 2017. № 1. - Б. 19-21.

кечиктириш; 5) шартли равишда муддатидан илгари жазодан озод қилиш; 6) судланганлик⁶.

Ф.Б.Гребенкин жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларни қўллашни жиноий жавобгарликни амалга ошириш билан боғламайди. У таклиф қилган тасниф ўзининг сифат жиҳатидан ўзига хослиги билан ажралиб туради. У тиббий йўсиндаги мажбурий чораларни ўз ичига олади, чунки улар Жиноят кодексига назарда тутилган. Аммо, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларга қўшимча равишда, у жиноий жавобгарликни амалга ошириш шакллари ўз ичига олмайди (масалан, шартли ёки жазони ўташдан шартли равишда озод қилиш), лекин бу шаклларнинг алоҳида элементлари: 1) синов ва муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш бўйича шахсий мажбуриятлар тўғрисида; 2) ихтисослаштирилган давлат органи томонидан шартли равишда ҳукм қилинган ва шартли равишда озод қилинган шахсларнинг ҳуқ-атвори устидан назоратни амалга ошириш; 3) вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган мажбурий тарбиявий чоралар; 4) вояга етмаганларни таълимни бошқариш органининг ёпиқ турдаги махсус таълим муассасасига жойлаштириш⁷.

Шу билан бирга, жиноят-ҳуқуқий тусдаги барча чора-тадбирлар (жазодан ташқари) ҳар хил жиноят-ҳуқуқий хусусиятга эга ва ҳар хил муаммоларни ҳал қилади. Улардан баъзилари маҳкумга нисбатан мақсадли индивидуал тузатиш ҳаракатларини амалга ошириш учун мўлжалланган. Масалан, шартли равишда ҳукм қилинган ва жазони ўташдан шартли равишда озод қилинган шахсларга махсус вазифалар юклаш. Тарбия вазифаларига қўйиладиган талаблар тарбиявий таъсирнинг бир қатор мажбурий чоралари мазмунини аниқлайди.

Жкумладан, Пробация хизмати томонидан 2020 йил 1 мартдан бошлаб назорат остидаги шахсларга ижтимоий-ҳуқуқий ва психологик ёрдам кўрсатиш бўйича вазирлик ва идоралар ўртасида ўзаро ҳамкорлик йўлга қўйилади. Асосий мақсад – назорат остидаги шахсларда қонунга итоаткор ҳуқ-атвори, инсонга, жамиятга, меҳнатга, мавжуд турмуш қоидалари ва анъаналарига ҳурмат муносабатини шакллантиришдан иборат. Бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, пробация хизмати тегишли ташкилотлар билан, хусусан, Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, нодавлат нотижорат ташкилотлар, ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа мутасадди идоралар билан самарали ҳамкорликни йўлга

⁶ Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С.Г. Келина // Государство и право. - 2017. - № 6. - Б. 51-58.

⁷

қўяди. Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги назорат остидагилар ва уларнинг оила аъзоларини иш билан таъминлаш, касбга йўналтириш, улар учун бўш иш ўринлари ярмаркаларини ташкил этиш билан шуғулланади.

Бошқалар маҳкумнинг хатти-ҳаракати устидан назорат ўрнатиб, махсус огоҳлантириш мақсадини кўзлайдилар. "Шартли равишда ҳукм қилинган ва жазони ўташдан шартли равишда озод қилинганлар назорат қоидаларига риоя қилиши шарт" ⁸. Бундай қатор талаблар вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган муайян мажбурий таълим чораларининг мазмунини белгилайди. Бошқалар мажбурлаш элементларидан маҳрум қилинган (масалан, ҳомиладор аёллар ва кичик болали аёллар учун жазони ўташни кечиктириш), улар оналик ва болалик манфаатларини таъминлашнинг жинойт-ҳуқуқий воситаси бўлиб, жинойт жавобгарликни амалга ошириш кафолатидир. Яна бир таъсир чораси тури, мажбурлаш билан боғлиқ бўлса-да, жинойт жавобгарлик масаласидан қатъий назар, жамиятни хавфли шахсдан ҳимоя қилиш мақсадида қўлланади. Жумладан, руҳий касалликка чалинган шахсга нисбатан, тиббий йўсиндаги чоралар ақли норасолик жинойт содир этилишидан олдин ёки ундан кейин вужудга келганидан қатъий назар, мажбурий равишда қўлланилади. Бу чоралар ақли норасолик ҳолатида ижтимоий хавфли ҳаракатни содир этган, яъни жинойт субъекти бўлмаган ва шунинг учун жавобгарликка тортилиши мумкин бўлмаган шахсга нисбатан ҳам қўлланилади.

“Жинойт-ҳуқуқий тусдаги бошқа чораларни Жинойт ҳуқуқи умумий қисмининг мустақил институти сифатида ажратишнинг ижтимоий-сиёсий негизи – бу давлатнинг шахсни, жамиятни ва давлатнинг ўзини жинойт тажовуздан хавфсизлигини таъминлаш бўйича вазифаси. Бу вазифани жинойт жавобгарликни амалга ошириш механизмлари орқали ҳал қилиб бўлмайдиган ҳолларда, у жинойт қонунчилиги доирасида бошқа мажбурлов чораларини қўллаш орқали амалга оширилади”⁹. Жумладан, Дания Жинойт кодекси 68-моддасида бу борада қуйидаги айтилади: “Агар айбланувчининг ақли норасолиги аниқланса..., у ҳолда суд келажакда содир этилиши мумкин бўлган жинойтларнинг олдини олиш учун бошқа чораларни қўллашни белгилаши мумкин. Агар кузатув, яшаш ёки иш жойини аниқ белгилаш, гиёҳвандлик ёки алкогольга қарамликни даволаш, психиатрик даволаниш каби нисбатан енгилроқ чоралар етарли эмаслиги аниқланса, суд бу шахсни руҳий касаликлар

⁸. Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С.Г. Келина // Государство и право. - 2017. - № 6. - Б. 51-58.

⁹ Костюк М. Ф., Носков О. С. Принудительные меры воспитательного воздействия: уголовно-правовые и криминологические аспекты / Уфа, 2008. Б. 8.

шифохонасига жойлаштириши ёки унга кафил бўлган масъул шахс тайинлаши мумкин...”

Хорижий жиноят ҳукуқида жиноят-ҳукуқий характердаги бошқа чоралар хавфсизлик чоралари (Польша Жиноят кодекси), ахлоқ тузатиш ва хавфсизлик чоралари (Германия Жиноят кодекси), озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ хавфсизлик чоралари (Испания Жиноят кодекси), нуқсонли ҳуқуқбузарларни алоҳида ажратиш, алкоголизмни мажбурий даволаш, гиёҳвандларни ижтимоий реабилитация қилиш кабилар (АҚШ) сифатида белгиланади.

Хорижий ва миллий жиноят қонунчилигида жиноят-ҳукуқий тусдаги бошқа чоралар институтини солиштирганда шуни таъкидлаш керакки, хавфсизлик чоралари тизими унинг тарафдорлари томонидан қайта ижтимоийлаштириш ғоясининг тимсоли, эрта профилактика чоралари сифатида баҳоланади. Масалан, хорижий давлатларда хавфсизлик чоралари жиноий жавобгарликка тортилмайдиган, оддийроқ ижтимоий хавфли қилмишни содир этган, бизнинг таснифга кўра, Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятларни содир этган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин.

Хавфсизлик чоралари, жазодан фарқли ўлароқ, қасос олиш ёки кўрқитиш мақсадларини кўзламайди, балки ижтимоий хавфли қилмишни содир этган ёки содир этиши мумкин бўлган шахснинг хавфли ҳолатини бартараф этишга қаратилган. Хавфсизлик чоралари жиноятчиларга нисбатан қўлланиладиган кўплаб турли санкциялар ва чекловларни ўз ичига олади.

Қўшма Штатларда жиноий жазога ўхшаш бўлган хавфсизлик чоралари кенг ишлаб чиқилган. Бу чораларга қуйидагилар киради:

а) айрим тоифадаги шахсларни жамиятдан ажратишга қаратилган чоратадбирлар (бундай ажратиш учун асос шахснинг "хавфлилиги" ҳисобланади):

б) жиноий жавобгарликка тортиладиган айрим тоифадаги шахслар учун узайтирилган (ёки профилактик) озодликдан маҳрум қилиш (бу одатда, ашаддий, рецидивист, профессионал жиноятчилар учун қўлланилади). Федерал қонун уларни "ўта хавфли жиноятчилар" деб атайди¹⁰.

Озодликдан маҳрум қилиш муддатини узайтириш учун қуйидагилар асос бўлади: ўтмишда судланганлик ҳолатининг мавжудлиги (бир умрга озодликдан маҳрум қилиш учун оғир жиноятлар учун икки ёки учта судланганлик етарли);

жиноий фаолиятдан олинган ўта кўп даромад;

¹⁰ Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): учеб, пособие / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 1998. Б. 160—161.

суднинг ихтиёри билан белгиланадиган жамоат манфаатларини ҳимоя қилиш зарурати;

нуқсонли ҳуқуқбузарларни жамиятдан профилактик равишда ажратиш зарурати.

Масалан, Мериленд штати қонунларига кўра, бундай шахс жиноий қонун билан тақиқланган хатти-ҳаракатларга мойил бўлган ёки унинг жамият учун ҳақиқий хавфли касаллик орттирган бўлса, ажратиш талаб қилинади. АҚШ суд амалиётида кўпинча жинсий зўравонликка мойил бўлган, руҳий шахси бузилишидан азият чекадиган шахсларни (жинсий психопатлар) профилактик ажратиш қўлланилади;

жиноий гиёҳвандлар ёки алкоголизмга мойил шахсларни мажбурий изоляция қилиш ва даволаш.

АҚШнинг 1966 йил 8 октябрдаги **"Гиёҳвандлик билан касалланган шахсларни ижтимоий тиклаш тўғрисида"** Федерал қонунига биноан, алкоголизм, гиёҳвандлик билан касалланган жиноятчиларга нисбатан мажбурий ажратиш ва даволаш чоралари қўлланилиши мумкин. Маҳкум махсус тиббий муассасага жойлаштирилади. Агар руҳий касаллик суд томонидан тайинланган жазо муддати тугагунга қадар тузалиб кетса, қолган муддат камокхонада ўталади.

1908 йилда **Англияда** "Жиноятнинг олдини олиш тўғрисида"ги қонун қабул қилинди. У инглиз ҳуқуқига "одатий жиноятчи" тушунчасини киритди, шунингдек, бундай шахсларга нисбатан хавфсизлик чораларини қўллашни тартибга солди. Ҳакамлар ҳайъатининг ҳукми билан "оддий жиноятчи" деб эътироф этиш ўн олти ёшга тўлган шахсга, охириги жиноят содир этгунга қадар камида уч марта шунга ўхшаш жиноят учун судланган ва "жиддий ёки шафқатсиз жиноят" содир этганлигини аниқланган, "жиноий ҳаёт" кечирадиган шахс бўлиш шарт эди¹¹.

Спиртли ичимликларга қарам бўлганларга нисбатан қўлланиладиган хавфсизлик чоралари турларидан бири алкоголизмга мойил бўлганларни махсус муассасада сақлашдан иборат. Суд шахсни уч йилгача бўлган муддатга алкоголизмга қарши махсус муассасага юборишга ҳақли, башарти: а) шахс айблов ҳулосасига кўра жиноий жавобгарликка тортилган жиноят учун судланган бўлса; б) суд жиноятни маст ҳолда содир этилганлигини тан олган ва жиноятчининг ўзи ёки судьялар ҳайъати уни "одатий маст" деб ҳисоблаган

¹¹ Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): учеб, пособие / Н. Е. Крылова, А. В. Сербренникова. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 1998. С. 160.

бўлса. Режимига кўра, бундай муассаса қамоқдан унчалик фарқ қилмайди. Шунинг учун қамоқ жазоси алкоголизмга қарши муассасада сақлаш ҳавфсизлик чораси билан алмаштирилиши мумкин.

Руҳий касалларга нисбатан махсус муассасада сақлаш қўлланилади. У фақат ижтимоий хавфли қилмишларни содир этган ва ақли норасо деб топилган шахсларга нисбатан қўлланилади. Бундай муассасага юбориш тўғрисида қарор қуйидаги ҳолларда қабул қилиниши мумкин: а) асосий муҳокама бошланишидан олдин судьяларнинг қарори билан шахснинг жараёнда иштирок эта олмаслиги тан олиниси ва б) асосий муҳокама натижасида суд ҳукми билан "айбдор, лекин ақлан қисман норасо" деб топилган бўлса.

Маълумот учун, Ўзбекистонда Пробация хизмати томонидан Соғликни сақлаш вазирлиги эса назорат остидаги шахсларни тиббий кўрикдан ўтказиш, уларга тиббий масалаларда ёрдам кўрсатиш, ичкиликка ружу қўйган шахсларни реабилитасия қилиш, энг асосийси, назорат остидагилар ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишга қаратилган вазифаларни бажаради. Тизимнинг самарадорлигини ошириш мақсадида қилинаётган ишлар натижасида биргина шахс тузалиш йўлига ўтади, бир неча жиноятларнинг олди олинади, ишга жойлашиб, жамиятда ўз ўрнини топишга интилса, у яшаётган оиланинг турмуш фаровонлиги таъминланади.

Инглиз ҳуқуқида алоҳида ўринни кафиллик институти эгаллайди. Шахс кафил орқали яхши хулқ-атворли бўлиш мажбуриятини зиммасига олишдан иборат. Ўз зиммасига олган мажбурият бажарилмаган тақдирда, шахс ёки унинг кафиллари ўзлари кафолатлаган суммани ғазнага киритишлари шарт. Кафиллик: а) жиноят содир этган шахсга тайинлаган жазога қўшимча сифатида; б) ҳали жиноят содир этмаган шахсга нисбатан белгиланиши мумкин. Иккинчи ҳолат икки хил юз бериши мумкин: тинчликни сақлаш мажбурияти (тинчликни сақлаш) ва ўзини тўғри тутиш мажбурияти (яхши хулқли бўлиш).

Тинчликни сақлаш мажбурияти суд томонидан ҳар қандай шахсдан қасамёд қилган ҳолда, бу шахс ўзига ёки унинг оила аъзоларига "жисмоний зарар етказиши" мумкинлиги тўғрисида баёнот берган ҳолларда белгиланиши мумкин. Ўзини тўғри тутиш кафиллиги ҳам ҳар қандай шахсдан олиниси мумкин. Шахснинг "тинчликни сақлаш" ёки "ўзини тўғри тутиши" шарт бўлган даврнинг давомийлиги суднинг ихтиёрида, лекин бир йилдан ошмаслиги керак.

Франция жиноят ҳуқуқи ҳам "ҳавфсизлик чораси" тушунчаси билан таниш. 1934 йилги Франция Жиноят кодекси лойиҳасида жазолар тизими билан параллел равишда қўлланиладиган хавфсизлик чораларининг пухта ишлаб

чиқилган тизими таклиф қилинган. Бу француз жиноят қонуни томонидан қабул қилинмаган ва 1992 йил Жиноят кодекси қабул қилинган вақтда хавфсизлик чоралари тизими мавжуд эмас. Бундай чора-тадбирларнинг фақат айрим турлари ҳақида гапиришимиз мумкин:

расман эътироф этилган ва қўлланиладиган хавфсизлик чоралари (ижтимоий хавфли қилмишларни содир этган вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган тарбия чоралари);

руҳий касаллик туфайли ақли норасо деб топилган шахсларга, алкоголизмга, гиёҳвандликка, гиёҳвандликка чалинганларга нисбатан қўлланиладиган тиббий чоралар;

жазо никоби остида амал қиладиган хавфсизлик чоралари (баъзи қўшимча жазолар, масалан, муайян жойларда яшашни тақиқлаш, шунингдек, ахлоқ тузатиш ишлари ўрнини босувчи жазолар ва бошқалар);

маъмурий-ҳуқуқий режимда фаолият юритувчи хавфсизлик чоралари (хавфли руҳий касал беморларни психиатрия шифохонасига жойлаштириш, жинсий йўл билан юқадиган касалликларга чалинган беморларни даволаш учун мажбурий жойлаштириш, қонун ҳужжатлари бузилган тақдирда, жамоат муассасасини маъмурий ёпиш ва бошқалар);

шартли равишда тайинлаш ёки буйруқ билан ёки шартли озодликдан маҳрум қилиш билан жазони ижро этишни тўхтатиб туриш ёки тайинлашнинг бир қисми бўлган хавфсизлик чоралари¹².

Ахлоқан тузатиш ва хавфсизлик чоралари **Германия** жиноят ҳуқуқининг ўзига хос институти, алоҳида ҳуқуқий оқибат бўлиб, улар нафақат шахснинг айби суд томонидан аниқланганда ва суд ҳукми мавжуд бўлганда, балки айбдорлик йўқлигида, масалан, шахсни психиатрия шифохонасига жойлаштирилганида ҳам қўлланилади.

Жиноят содир этишга мойил шахсдан жамиятни кўриқлашни таъминлаш, агар ҳуқуқбузар муносиб жазога тортилган бўлса ҳам, давлат бурчидир. Масалан, **Норвегия** Жиноят кодексининг 33-моддасида шундай дейилган: "Агар содир этилган қилмиш ҳуқуқбузарнинг мавжудлиги хавфли бўлиши ёки бошқаларга муаммо туғдириши мумкинлигини кўрсатса, жиноятчи маълум ҳудудларда бўлиши тақиқланиши мумкин". Кўпгина давлатларнинг жиноят кодексларида жиноятга мойил шахсга нисбатан қўлланиладиган жиноят-

¹² Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): сб. законодат. материалов / под ред. И. Д. Козочкина. М., 2001. С. 42—45.

ҳуқуқий тусдаги мажбурият чоралари "хавфсизлик чоралари" сифатида белгиланади.

Швейцария Жиноят кодексида жазо, жиноят-ҳуқуқий тусдаги бошқа чоралар ва хавфсизлик чоралари ўртасида жуда аниқ фарқ белгиланган. Жумладан, жазо, масалан, озодликдан маҳрум қилиш; бошқа жиноят-ҳуқуқий чоралар – шартли ҳукм; хавфсизлик чоралар эса – "одатий жиноятчилар"ни алоҳида ажратиш (42 -модда); руҳий касалларга нисбатан қўлланиладиган чоралар (43-модда); алкогольли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларни сууистеъмол қиладиган шахсларни даволаш (44 -модда); шартли ёки синов асосида озод қилиш (45 -модда).

Италия Жиноят кодексига мувофиқ хавфсизлик чоралари шахсий эркинликни чеклаш билан боғлиқ, эркинликни чеклаш билан боғлиқ бўлмаган ва мулкӣ чораларга бўлинади. Эркинликни чеклаш билан боғлиқ шахсий хавфсизлик чораларига қуйидагилар киради:

- қишлоқ хўжалиги посёлкаси ёки меҳнат муассасасига юбориш;
- махсус тиббий муассасага жойлаштириш;
- махсус психиатрия муассасасига жойлаштириш;
- вояга етмаган шахсни реформаторияга жойлаштириш.

Италия қонунчилиги тиббий муассасада қолиш муддатини биринчи навбатда шахснинг соғлиғи ҳолати билан эмас, балки содир этилган қилмишнинг оғирлиги билан боғлайди.

Қишлоқ хўжалиги посёлкасида ёки меҳнат муассасасида хавфсизлик чораси сифатида бўлишнинг энг кам муддати бир йил, одатий жиноятчилар учун - икки йил, касбий жиноятчилар учун - уч йил, жиноят содир этишга ашаддий мойил шахслар учун - тўрт йил этиб белгиланади (ЖК 217-модда).

Реформаторияга жойлаштириш вояга етмаганлар учун махсус чора бўлиб, унда қолиш муддати камида бир йил бўлиши керак (Италия Жиноят кодексининг 223-моддаси).

Японияда шахснинг янги жиноят содир этишининг олдини олиш ва уни тузатиш учун жазони тўлдирувчи ёки алмаштирувчи хавфсизлик чоралари кенг қўлланилади. Масалан, шартли равишда судланганлар учун уларни назорат қилиш, иш билан таъминлаш ва уй-жой билан таъминлашда кўмаклашувчи ҳимоя назорати пункти ("Жазони шартли равишда ўташга ҳукм қилинган шахсларни ҳимоя қилиш назорати тўғрисида"ги ва "Жиноятчиликнинг олдини олиш ва уларни реабилитация қилиш тўғрисида"ги қонунларга мувофиқ) мавжуд.

МДХ давлатларини олсак, масалан, **Украина** Жиноят кодексига жиноят содир этган ва бошқаларнинг соғлиғи учун хавф туғдирадиган касалликдан азият чеккан шахсларга нисбатан мажбурий даволашни қўллаш тўғрисидаги қоида мавжуд. Украина Жиноят кодексининг 92-моддасига биноан тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари амбулатор психиатрия ёрдами кўрсатиш, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни мажбурий даволаш мақсадида махсус тиббий муассасага жойлаштириш, шунингдек унинг ижтимоий хавфли қилмишларни содир этишини олдини олишдан иборат.

"Хавфсизлик чоралари" атамаси **Беларус Республикаси** Жиноят кодексининг "Мажбурий хавфсизлик чоралари ва муомаласи" номли IV бўлимида ҳам мавжуд. Жиноят кодексининг 100-моддасида ижтимоий хавфли қилмишларни содир этган руҳий касалларга, ақли норасо деб топилган шахсларга, сурункали алкоғолизм, токсикомания ёки гиёҳвандликка чалинган шахсларга нисбатан суд томонидан мажбурий хавфсизлик ва даволаш чоралари қўлланилиши мумкинлиги белгиланган.

Молдова Жиноят кодексига жиноят қонунида назарда тутилган хатти-ҳаракатларни содир этган, ақли норасо ҳолатда шундай қилмишларни содир этган шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин бўлган тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари (98-модда) каби хавфсизлик чораларини назарда тутди.

Ақли расо, лекин ҳукм чиқарилгунга қадар ёки жазони ўташ пайтида ўз ҳаракатларининг маъносини англаш ёки уларни бошқариш қобилиятидан маҳрум қиладиган руҳий касаллик билан касалланганларга ҳам юқоридаги чора қўлланилади.

Россия жиноят қонунчилигига кўра, тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари фақат ақли заиф ёки ақли чекланган ҳолатда қонун билан тақиқланган ижтимоий хавфли қилмишни содир этган ёки жиноят содир этганидан кейин руҳий касалликка чалинган шахсларга нисбатан қўлланилади, боиси уларга жазо тайинлаш ёки уни амалга ошириш мумкин эмас.

Тожикистон Республикаси ва Қозоғистон Республикаси қонун чиқарувчилари ҳам Россия қонун чиқарувчисига ўхшаш ёндашувга эга.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига "хавфсизлик чоралари" атамаси мавжуд эмас. Бироқ, бу кўпчилик давлатлар Жиноят кодексига бўлгани каби, жамиятни жиноятчи шахсдан ҳимоя қилиш муаммосини ҳал қилишни истисно қилмайди. "Бошқа жиноят-ҳуқуқий тусдаги чораларнинг ҳуқуқий вазифаси – жамиятни хавфли (криминоген) одамдан ҳимоя қилишдир. Адабиётда жиний жавобгарликни амалга ошириш шаклларида фарқли

ўлароқ, хавфсизлик чораларининг ҳуқуқий функциясининг ўзига хос хусусияти қайд этилган¹³. У жамиятнинг жинойтга мойил шахсдан хавфсизлигини таъминлаш, келажакда жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат. Шу нуқтаи назардан, жамиятнинг жинойтчидан, ҳатто маҳкумдан ҳам хавфсизлигини таъминлаш жинойт қонунининг профилактик вазифаси ва жазонинг профилактик мақсадларидан фарқ қилади.

Ҳозирги кунга қадар жазони Пробация хизмати томонидан озодлик чеклаш жазосига ҳукм қилинган шахслар устидан назоратни таъминлаш учун фойдаланиладиган аудиовизуал, электрон ва бошқа техник назорат ва назорат воситаларининг рўйхати аниқланмаган.

Хусусан, озодлик чекланишини амалга оширишда электрон кузатув воситаларини қўллаш тартиби ҳозирги вақтда муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, ахлоқ тузатиш ишлари ва озодликни чеклаш ва жазони ижро этиш тарзидаги жазоларни ижро этишни ташкил этиш ва шартли ҳукм қилинган шахслар устидан назоратни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқнома билан тартибга солинади¹⁴.

Жинойтларнинг олдини олиш жинойт ҳуқуқининг вазифаларидан бири бўлиб, жинойт ҳуқуқида умумий ва хусусий профилактика билан боғлиқ. Умумий олдини олиш бутун жамиятга, индивидуал олдини олиш эса – маълум фуқароларга тегишли. Бу ҳолда, жинойт жазодан озод қилиш институти муҳим рол ўйнайди. Жазодан озод қилиш институти Жинойт кодексининг XIII бобида мустақамлаб қўйилган. У жазодан озод қилишнинг етти турини назарда тутди, уларнинг ҳар бирида шахсни жазодан озод қилиш ёки жазони ўташдан озод қилиш ёки ўтмаган қисмини жинойт жазонинг юмшоқроқ тури билан алмаштириш ёки уни қўллашни кейинга қолдириш учун асослар мавжуд. Бундан ташқари, жазодан озод қилишнинг ҳар хил турлари жинойтдан кейинги ҳатти-ҳаракатларига кўра қонун бузилишига мойил шахсларга нисбатан жинойт жазо қўлланилишини қайта тиклашга имкон берадиган шартларни ўз ичига олади.

Ҳар хил турдаги жазодан озод қилишнинг шартли (синовли) табиати, шахснинг ҳулқ -атвориға таъсир этувчи омиллардан биридир.

¹³ Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход / СПб., 2014. Б. 18.

¹⁴ Адлия вазирлигининг 2017 йил 28 августдаги 2922-сонли буйруғи билан тасдиқланган.

Ҳар бир инсон миллатнинг бир бўлаги. Жамиятнинг юксалишида барчасининг алоҳида ўрни бор. Шундай экан, жамиятимизда шахсни тарбиялаш орқали соғлом муҳит яратиш вазифасина фақат давлат ва мутасадди ташкилотлар, балки кенг жамоатчилик, қолаверса, ҳар бир фуқаронинг бурчи эканини унутмаслик лозим. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар, авваламбор, инсон, унинг манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳимоясини таъминлашга хизмат қилади. Ривожланаётган мамлакатимизда инсонпарварлик, инсоннинг кадр-қиммати ва эркинлиги ҳар доим энг муҳим масала сифатида қадрланиб келган.

Айниқса, ёшлик чоғида билиб билмай, ҳавойи ҳавасга берилиб жиноят кўчасига кириб қолган ёшларни ахлоқан тузатиш, уларни жамиятдан ажратмаган ҳолда кенг жамоатчилик билан узвий ҳамкорликда қайта тарбиялаш борасида кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Пробация назорати остида турган ёшлар билан мунтазам равишда *“Синовдан юксалишга қатъий қадам”* шиори остида профилактик тадбирлар амалга оширилаётганлиги, Ёшлар иттифоқининг маҳаллий кенгашлари билан ҳамкорликда *“Синовдан кўтарилиши учун ҳал қилувчи қадам”* шиори остида ўтказилган турли спорт мусобақалари ва маданий тадбирларнинг ўтказилиб келинаётганлиги назорат остидаги ёшларнинг онгида қонунларимизга итоаткорлик, Ватанга муҳаббат, миллий ва умуминсоний кадриятларга ҳурмат руҳиятини шакллантиришга хизмат қилмоқда.

Бу борада Пробация хизмати ва Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи ҳамда унинг жойлардаги кенгашлари билан тизимли ҳамкорлик йўлга қўйилган. Муддатидан илгари шартли жазодан озод қилишдан аввал жазони амалда ўташ муддатлари жиноят қонуни билан белгиланади ва суд томонидан у ёки бу томонга ўзгартирилиши мумкин эмас. Мажбурий равишда ўташ шарт бўлган жазонинг минимал муддати содир этилган жиноятнинг оғирлигига боғлиқ. Агар бирор киши бир неча жиноятларда айбланган бўлса, у ҳолда бу муддат у содир этган энг оғир жиноят асосида аниқланиши керак.

Маҳкумларни рағбатлантиришни ўрнатиш ва қўллаш билан боғлиқ бўлган муайян ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи нормалар тўплами рағбатлантириш институтини ташкил қилади. Рағбатлантириш институтлари - бу жиноят-ижроия қонунчилигидаги турли рағбатлантирувчи воситалари бўлиб, маҳкумнинг ихтиёрий, муносиб, ижтимоий фаол хатти -ҳаракатларини қонуний тасдиқлаш воситаси бўлиб, натижада у рағбат олади, бу унинг учун ижобий оқибатларга олиб келади, улар жамият учун ҳам фойдали бўлади.

Маҳкумларни тузатишнинг муҳим рағбатлантирувчи омилларидан бири - жазодан шартли муддатидан олдин озод қилиш рағбатлантирувчи институти ҳисобланади. Бироқ, у кўпинча жамиятдан ажратилмаган ҳолда жазони ўтаётганларга нисбатан қўлланилмайди. Н.В. Ольховик ва В.Н. Орлованинг сўзларига кўра, ахлоқ тузатиш ишлари жазосига ҳукм қилинганларга нисбатан муддатидан олдин озодликдан маҳрум қилиш имкониятидан фойдаланилмаслиги шуни кўрсатадики, бундай шахслар ўз вазифаларини виждонан ва сўзсиз ижро этишни хоҳламайдилар¹⁵.

Тадқиқотларимиз шуни кўрсатадики, "жамиятдан изоляция қилинмаган маҳкумларнинг қайси тоифаларига жазони ўташдан озод қилишнинг рағбатлантирувчи институти тузалишнинг самарали воситаси сифатида қўллаш мумкин?" деган саволга Пробация хизмати ходимларининг 38,5 фоизи қуйидаги тоифадаги маҳкумларни кўрсатган: жазонинг асосий тури сифатида тайинланган озодликни чеклашга ҳукм қилинган; ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган шахслар; жазонинг асосий тури сифатида тайинланган муайян лавозимларни эгаллаш ёки муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум этилганлар.

Пробация хизмати ходимларининг 31,2 фоизига кўра, озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилинган, жазонинг асосий тури сифатида тайинланганларга, шунингдек ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинганларга нисбатан муддатидан олдин озодликдан маҳрум қилиш жазоси қўлланилиши мумкин. 26,3% респондентлар жазонинг асосий тури сифатида тайинланган ахлоқ тузатиш ишлари ва муайян лавозимларни эгаллаш ёки муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум этилганларга нисбатан шартли равишда озодликдан маҳрум қилиш жазоси қўлланилиши керак, деб ҳисоблайдилар.

Шу билан бирга, ходимларнинг 12,3 фоизи озодликни чеклашга ҳукм қилинганларга, 17,5 фоизи фақат ахлоқ тузатиш ишлари жазосига ҳукм қилинганларга, ва ниҳоят, муайян жазолардан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилинганларга нисбатан шартли равишда муддатидан олдин жазодан озод қилишни қўллашни мақсадга мувофиқ деб билишади. Жазонинг асосий тури сифатида тайинланган лавозим ёки муайян фаолият билан шуғулланишдан маҳрум қилиш жазосидан муддатидан олдин озод қилишни - 10,2% мақсадга мувофиқ кўради. Шу билан бирга, ходимларнинг 75,9 фоизи юқоридаги

¹⁵ Қаранг: Ольховик Н.В. Средства обеспечения непениденциарного режима // Вестник Российской правовой академии. 2011. № 1. Б. 57; Орлов В.Н. Исполнение и отбывание уголовных наказаний в виде обязательных работ, исправительных работ, ограничения свободы и исправительное воздействие на осужденных: Лекция. М., 2011. Б. 36.

маҳкумларга нисбатан жазони ўташни рағбатлантириш институтини қўллашда ҳақиқатда жазони муддатининг ярмини ўташни, 10,3 фоизи - учдан бир қисмини, 11,4% - учдан икки қисмини ўташ керак, деб ҳисоблайдилар.

Демак, ходимларнинг аксарияти юқорида санаб ўтилган тоифадаги маҳкумларга шартли равишда муддатидан олдин шартли жазони қўллаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайдилар. Таъкидлаш жоизки, баъзи МДХ мамлакатларида (Украина, Тожикистон) ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган маҳкумларга шартли равишда озод қилиш қўлланилади. Жумладан, Украина Жиноят кодексининг 81-моддаси 1-қисмига мувофиқ, ахлоқ тузатиш ишлари, ҳарбий хизматчиларга хизмат кўрсатишни чеклаш, озодликни чеклаш, ҳарбий хизматчиларнинг интизомий батальонида ушлаб туриш ёки озодликдан маҳрум қилиш тарзида жазони ўтаётган шахсларга нисбатан шартли равишда жазодан озод қилиш қўлланилиши мумкин. Бизнинг фикримизча, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш ва жазонинг асосий турлари сифатида белгиланган муайян лавозимларни эгаллаш ёки муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум этилган шахслар учун шартли равишда жазодан озод қилишни қўллаш муддатини ҳеч бўлмаганда суд белгилаган жазо муддатининг ярми сифатида белгилаш мақсадга мувофиқдир, чунки санаб ўтилган жазо турлари озодликдан маҳрум қилиш, мажбурий ишлар ва интизомий ҳарбий қисмда сақлашга нисбатан енгилроқ жазоловчи хусусиятга эга.

Демак Жиноят кодексининг 73-моддаси 1-қисмида келтирилган матнни **"хизмат бўйича чеклаш, озодликни чеклаш ёки жазонинг асосий турлари сифатида тайинланган ахлоқ тузатиш ишлари"** сўзлари билан тўлдириш таклиф этилади.

Шунингдек, Жиноят кодексининг 79-моддаси 4 -қисмида, маҳкум томонидан ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш муддати амалда камида олти ойи ўталган бўлиши кераклигини кўзда тутиш шарт.

Шу билан бирга, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш жазоси Жиноят кодексининг 74-моддаси тартибида шартли равишда муддатидан илгари жазодан озод қилиш тартибида, яъни жазонинг ўтмаган қисмини енгилроқ жазо турига алмаштириш шаклида амалга оширилган тақдирда қўлланилмаслиги керак. Шундай қилиб, биз Жиноят кодексининг 73-моддаси биринчи қисмини қуйидаги тахрирда баён этишни таклиф қиламиз:

"Ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, муайян лавозимларни эгаллаш ёки муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш,

интизомий қисмга жўнатиш, мажбурий ишлар ёки озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган шахс, агар суд уни ахлоқан тузалиши учун суд тайинлаган жазони тўлиқ ўташи шарт эмас деб топса, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиниши мумкин".

Шунингдек, ЖК 73-моддасини қуйидаги мазмундаги 6-қисм билан тўлдириш лозим:

«Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш, ЖК 74-моддаси тартибда қўлланилган ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, муайян лавозимларни эгаллаш ёки муайян фаолият билан шугулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган шахсларга қўлланилмайди».

Назаримизда, ахлоқ тузатиш ишлари жазосига ҳукм қилинганларга нисбатан, шунингдек, шахсинг ўз вазифаларига виждонан муносабати ва қонунбузарликларни содир этмаганлигини ҳисобга олиб, суд томонидан жазони Пробация хизмати тақдимига кўра иш ҳақидан ушлаб қолиш миқдорини, масалан, 5%гача камайтириш имкониятини ҳам назарда тутиш даркор. Бу, шунингдек, маҳкумнинг ижобий хулқ-атвори ва тузалишини рағбатлантиради.

Шу нуқтаи назардан, Жиноят кодекси 46 -моддасини қуйидаги мазмундаги 5-қисм билан тўлдириш мақсадга мувофиқ:

«Ижобий тавсифланган маҳкумларга суд, Пробация хизматининг тақдимига биноан, иш ҳақидан ушлаб қолиш миқдорини беш фоизгача камайтириши мумкин».

Шартли ҳукм рағбатлантириш институтининг моҳияти суд томонидан шартли равишда жазони муддатидан олдин тугатишдан иборат. Жиноят кодексининг 72 -моддаси 1 -қисмида шартли ҳукм қилинган шахс ўз хулқ - атвори билан тузалганлигини исботлаган бўлса, яъни белгиланган синов муддати давомида жазонинг шартлилигини бекор қилиш асослари келиб чиқмаса, тайинланган жазони ижро этмаслик тўғрисида қарор чиқаради, дейилган. Шу билан бирга, шартли ҳукм автоматик равишда судланганликни олиб ташлашга олиб келади, чунки у фақат синов даврида амал қилади. Тадқиқот жараёнида "Сизнингча, Жиноят кодексининг 72-моддасига, шартли ҳукмни бекор қилиш ва маҳкумни судланганлигини олиб ташлаш тўғрисида ижобий қарор қабул қилинган тақдирда, суд уни кўшимча жазо туридан ҳам озод қилиши мумкинми?" деган саволга Пробация хизмати ходимларининг 67,2 фоизи ижобий, 27,7 фоизи салбий жавоб берди, 5,1 фоизи жавоб беришга қийналди. Демак, ходимларнинг аксарияти, агар кўшимча жазо ўталмаган

бўлса, шартли ҳукми бекор қилиш ва судланганликни олиб ташлашда қўшимча жазони ҳам олиб ташлаш зарур деб ҳисоблайдилар.

Шу муносабат билан, Жиноят кодексининг 72 -моддаси 1-қисмини қуйидаги норма билан тўлдириш мақсадга мувофиқдир:

«Шартли жазони бекор қилиш ва маҳкумнинг судланганлигини олиб ташлаш тўғрисида ижобий қарор қабул қилинган тақдирда, суд уни қўшимча жазодан ҳам озод қилади».

Ўтказилган қиёсий таҳлил хорижий ва миллий қонунчиликда бошқа жиноят-ҳуқуқий чоралар институтини ҳуқуқий тартибга солиш ўхшаш ва фарқловчи хусусиятларга эга деган хулосага келади. Бироқ, кўриб чиқиладиган аксарият мамлакатларнинг жиноят кодекслари ўрганиладиган чоралар тушунчасини аниқ белгиламайди.

ХУЛОСА

Умуман олганда, айрим хорижий мамлакатлар тажрибаси миллий қонунчиликни янада такомиллаштириш учун фойдали бўлиши мумкин. Хусусан, Жиноят кодексига жинсий асосда жиноят содир этган шахсларга нисбатан тиббий мажбурлов чораларини қўллашни назарда тутиши керак (Германия, АҚШ тажрибаси); жиноят содир этган ва бошқаларнинг соғлиғига хавф туғдирувчи касалликка чалинган шахсларга нисбатан мажбурлов чорасини қўллаш; тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси турини танлашда нафақат шахснинг руҳий ҳолатини, балки у томонидан содир этилган ижтимоий хавфли қилмишнинг хусусиятини ҳам ҳисобга олиш (Италия ва Украина тажрибаси) жоиз.

Айни чоғда, жамиятдан ажратилмаган ҳолда ҳукм қилинган шахсларга мажбурлов институтларини қўллаш ахлоқан тузатиш чоралари жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, маҳкумларнинг қонуний манфаатларини амалга оширадиган, шунингдек, тузатишнинг асосий воситаларидан фойдаланишни таъминлайдиган анча мослашувчан механизмдир. Шунинг учун маҳкумларнинг қонунга итоаткор хулқ-атворини рағбатлантиришнинг муҳим воситаси сифатида тегишли рағбатлантирувчи нормалар ва институтларни ҳуқуқий тартибга солиш ва амалга ошириш механизмларини янада такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

REFERENCES

1. “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ–4006-сон қарори 2018 йил 7 ноябрь Тошкент шаҳри.
2. “Ички ишлар органлари пробация хизмати фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2020 йилнинг 14 февраль 84-сон қарори
3. Батанов А.Н. Иные меры уголовно-правового характера - самостоятельный институт российского уголовного законодательства? / А.Н. Батанов // Общество и право. - 2018. - № 5(37). - Б. 151-154.
4. Безбородов Д.А. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды: учебное пособие / Д.А. Безбородов, А.В. Зарубин. - СПб.: С.-Петербург. юрид. ин-т (филиал) Акад. Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2015. – Б. 80.
5. Звечаровский И. Понятие мер уголовно-правового характера / И. Звечаровский // Законность. - 2017. № 1. - Б. 19-21.
6. Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С.Г. Келина // Государство и право. - 2017. - № 6. - Б. 51-58.
7. Костюк М. Ф., Носков О. С. Принудительные меры воспитательного воздействия: уголовно-правовые и криминологические аспекты / Уфа, 2008. Б.8.
8. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): учеб, пособие / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 1998. Б. 160—161.
9. Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход / СПб., 2014. Б. 18.
10. Адлия вазирлигининг 2017 йил 28 августдаги 2922-сонли буйруғи билан тасдиқланган.
11. Ольховик Н.В. Средства обеспечения непениденциарного режима // Вестник Российской правовой академии. 2011. № 1. Б. 57;
12. Орлов В.Н. Исполнение и отбывание уголовных наказаний в виде обязательных работ, исправительных работ, ограничения свободы и исправительное воздействие на осужденных: Лекция. М., 2011. Б. 36.